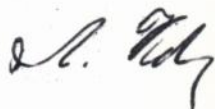

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

КОМΠΑЦЕВА Лариса Феліксівна

СУЧАСНА МОЛОДІЖНА ЕСЕЇСТИЧНА
ПРОЗА ЯК НОВИЙ РОЗПОВІДНИЙ ТИП
(КОГНІТИВНО-МОВНИЙ ПІДХІД)

10.02.01. — російська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків
1995

АВ 32.127

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі загального та російського мовознавства Луганського державного педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка.

Науковий керівник — доктор філологічних наук, доцент
Синельнікова Лариса Миколаївна

Офіційні опоненти — доктор філологічних наук, професор
Степанченко Іван Іванович

— кандидат філологічних наук, доцент
Тростинська Оксана Миколаївна

Провідна установа — Дніпропетровський державний університет

Захист відбудеться «14» Квітня 1995 р.

о 12.00 годині за засіданні спеціалізованої вченої ради К 053.06.06. у Харківському державному університеті за адресою: 310077, м. Харків, пл. Свободи, 4, ауд. № 1-37

З дисертацією можна ознайомитися у Центральній науковій бібліотеці Харківського державного університету.

Автореферат розісланий «27» 02 1995 року.

Вчений секретар В. Кириченко
спеціалізованої вченої ради **Є. Х. ШИРОКОРАД**

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00754468 (Y)

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

48 -32.727
Молодіжна есеїстична проза з'явилась на сторінках наших ви-
дань порівняно недавно й відразу викликала суперечливі відгуки
читачів і критики, оскільки ця проза демонструє злам аксіологічної
парадигми, нетрадиційне, дезінтеграційне композиційне оформлення,
авангардні принципи організації тексту.

Поняття "молодіжна есеїстична проза" використовується нами
для позначення жанрової єдності ряду творів сучасної прози, які
мають спільну концепцію світу й особистості. Підхід, представлений
у дисертації, яка реферується, об'єднує твори сучасної прози за
рядом зовнішніх ознак есеїстичного жанру: невеликий обсяг, кон-
кретна тема, підкреслено суб'єктивна її трактовка, вільна компози-
ція, парадоксальність мислення й розповіді. Ім'я Монтеня, знаменит-
ого французького письменника Відродження (1533-1592), пов'язуєть-
ся із заснуванням есе. Саме йому належить визначення векторів
цього жанру: спрямованість на саморозкриття й самовизначення інди-
віда, тобто предметом есе є сам автор.

Обґрунтування існування в есеїстичному жанрі основної образ-
ної й розумової категорії - есеми, яка являє собою породження ін-
дивідуальної свідомості й може нескінченно наближуватися до міфо-
логени, як до своєї межі, але ніколи з нею не співпадає (див. і
Елштейн М. Парадокси новизни: о літературном розвитку XIX - XX ве-
ков. - М.: Сов. писатель, 1988), свідчить про поглиблення науково-
го підходу до есеїстики. В сучасній есеїстичній прозі есема є не
тільки провідним образним компонентом, але й розширює свою семан-
тику до філософського обґрунтування світу й особистості. В дисер-
тації, яка реферується, ми спробували представити есеми в когни-
тивній єдності її функцій: есема - не тільки образна категорія,
але також й розумове поняття, яке не відноситься до наукової сфе-
ри, але володіє своєю істинністю, цінністю, структурою, закономір-
ностями побудови. Есема визначає індивідуальне філософське світо-

сприйняття, спрямоване на зверхузагальнення й, отже, пов'язане з метаснисланням.

Стан особливого бачення характерний для талановитих художників, які володіють нестандартною, трансфізичною свідомістю очиненою від земних випадковостей. Мислення есеїстів відповідає іншим шляхам - "повному взаємному проникненню" і вільній солідарності духовних і матеріальних, ідеальних і реальних суб'єктивних і об'єктивних факторів і елементів всесвіту" (Соловьев В. Общий смысл искусств // Философия и литературная критика. - М.: Искусство, 1991. - С. 74). Сучасне есеїстичне мислення змінює парадигму знань про властивості світу й особистості. Есеїсти роблять спробу текстового втілення аномальності й дезінтеграції діяльності в її протиставленні внутрішньому світу особистості як макрокосму. Тому визначення "молодіжна", вклицене в назву жанру, є не стільки хронологічним показником, скільки позначенням злему ексцелогічної норми, свідченням виникнення ментальності сучасної особистості, яка змінюється, і, відповідно, конструктивно новою розповідною манерою. Соціальні, філософські, психологічні, культурні, лінгвістичні процеси особливо актуальні для формування унікальних моральних цінностей молодого покоління, оскільки психологія молоді мобільна, організація внутрішнього світу менш стійка й чинна до стану "екзистенціального вакууму" й фрустрації.

Актуальність дослідження зумовлена як матеріалом, так і аспектами його вивчення: розробка нових принципів аналізу есеїстичного тексту, які розширюють поле його інтерпретації й активізують сприйняття; застосування нових методик роботи з текстом, що може сприяти підвищенню професійної майстерності тих, хто навчається, і виконувати інтерес студентів-філологів і школярів до сучасної літератури.

Метою дослідження, яке реферується, є опис нового есеїстично-жанроутворення, розкриття діалектики стабільного - нестабільного, того, що з'являється, - того, що зникає, норми - аномалії виявлення "стрижня", на який "нализуються" всі типологічно значущі особливості жанру.

Завдання дослідження. 1) Опис тих властивостей й ознак молодіжної есеїстичної прози, які дозволяють зробити висновок про жанрову єдність і архітектонічну цілісність цього типу прози на основі встановлення зв'язків між розвитком жанру молодіжної есеїстичної прози й соціально-когнітивними процесами, які відбуваються в суспільстві, зміною ментальності. 2) Співвідношення концепції світу, яка склалася у молодіжній есеїстиці, з мовною картиною світу (норма - аномалія, високе - низьке, просторіччя як значущий елемент концептуальної організації твору; асиметрія й дезінтеграція мовного знака; ненормативне, алогічне використання валентних зв'язків слова й речення; перенормування традиційних тематичних комплексів та ін.).

Методологія дослідження ґрунтується на діалектичній теорії пізнання. Когнітивно-новий підхід до матеріалу, принципи типологізації відзначають методи дослідження. Перерахуємо основні з них: традиційний метод спостереження, який сприяє накопиченню фактів і характеризує молодіжну есеїстичну прозу як нове жанроутворення; таксономічний метод, який дозволяє систематизувати структури, що мають ієрархічну будову (у нас - структурно-композиційні рівні есеїстики); метод логічного аналізу художнього матеріалу як "дуги про світ" (Синельникова Л. Н. Когнітивно-языковая характеристика современного лирического сюжета: Дис. ... докт. филол. наук. - Краснодар, 1994); метод концептуальної інтерпретації поезії; факторіальний метод комплексного аналізу художнього тексту з використанням

даних когнітивних наук, прагматикі, логіки, психології, а також різних видів мистецтва (живопису, музики, кінематографа), метод експерименту й анкетування, який дозволяє визначити особливості читачького сприйняття молодіжної есеїстики.

Наукова новизна роботи в поєднанні когнітивного й мовного під-
ходу в аналізі прозаїчного авангардного тексту: в установці ознак есеїстичного тексту, які можуть бути типологізовані як основні показники виникнення й закріплення в літературі нового жанру: у факті включення молодіжної есеїстики до загальнокультурного контексту й структури наукового знання про нову художню прозу.

Матеріал і джерела дослідження. Для аналізу, який підтверджує
єдність і цілісність молодіжної есеїстичної прози, її статус нового жанроутворення, нами було використано тринадцять текстів різних авторів (11 імен), твори яких вміщені в основному в журналі "Юность" під рубрикою "Вне жанра". Ось ці автори: О. Басиров, М. Голованівська, Д. Данилова, В. Єрофєєв, В. Нарбікова, Омар Рифат Бекмансур, М. Резін, О. Сазанович, О. Скоробогатов, Т. Тайганова, М. Якімчук. Твори цих авторів об'єднує факт відхилення від норми традиційної організації прозаїчного тексту. "Нове", "рідкісне", "незвичайне", "яке звертає на себе увагу" - очевидні ознаки взятих для аналізу текстів. Подібна семантика не може бути властивою великій кількості творів, інакше вона перестане визначати антинорму. В той же час ці твори надають можливість для типологічного опису прозаїчної розповіді саме завдяки виявленню відхилень від норми.

Термінологія. Поєднання в процесі дослідження молодіжної есеїстики емпіричних й екзистенційних факторів, зовнішнього й внутрішнього, позначаючого й позначуваного служить когнітивною основою термінології, яка використовується в дисертації. Окрім названих вище термінів "есеїстична", "наративна", у дослідженні, яке рефе-

РУЄТЬСЯ, ШИРОКО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ТАКІ ПОНЯТТЯ: "трансфізичне" - вихід за межі іманентної дійсності; "інтенціональний світ" - логічно можливий, але не обов'язково існуючий; "рекурсія" - система, яка здатна в процесі свого функціонування створювати необмежене число копій базових підсистем; "архетип" - гранично узагальнена форма образної свідомості; "кенотип" - духовне новоутворення, яке формується у відповідності до світоглядних домінант епохи; "функція рани" - фокусування уваги персонажів і читачів із реального світу в ірреальний, яка здійснюється за допомогою різних просторових об'єктів; "простір, який обертається", - певну найбільш значущу позицію автора, персонажа, читача при всіх положеннях текстового простору; "фрустрація" - психічний стан людини, який виникає у зв'язку з неможливістю одержати бажане (див.: Креч Д., Кратчфилд Р., Лінсон И. Фрустрація, конфлікт, захист // Вопросы психологии. - 1991. - № 6); "екзистенціальний вакуум" - почуття безцільності й пустоти (див.: Франкл В. Человек в поисках смысла. - М.: Прогресс, 1990).

Положення, які виносяться на захист:

1. Суттєва властивість молодіжної есеїстики - її двоцленність, тобто така організація розповіді, при якій відбувається перевід периферійних об'єктів дійсності (тимчасового, одиничного), в центральні точки макрокосму й внутрішнього світу особистості. У цій взаємодії матеріального й ідеального закладений породжуючий механізм смислу есеїстичного тексту.

2. До композиційно-структурних і семантичних особливостей молодіжної есеїстики ми відносимо: змішування сфер автора, оповідача й персонажа; переважне звернення до невластиво-прямої мови, пріоритет аутокомунікації, актуалізацію нових пізнавальних і комунікативних

установок ліричного "Я", виникнення нових точок зору, нових ракурсів сприйняття світу. Конструктивні зміни в розповіді призвели до необхідності аналізу нарративних структур (наратен) - розповідних одиниць тексту-оповідання. Використання нарративних структур як значущих одиниць лінгвістичного й когнітивного аналізу тексту сприяє психологічному обґрунтуванню авангардних принципів організації молодіжної естетички.

3. Нові прийоми розповідного стилю, які склалися, розглядаються нами в синхронно-діахронному аспекті: авангардність може бути усвідомлена тільки на фоні традиції. Прийом являє собою принцип організації розповіді, який визначає структуру як одного твору, так і групи типологічно зіставних текстів. У молодіжній естетичці склалися і закріпилися розповідні прийоми, які мають власний зміст і цінність: прийом "простору, який обертається", прийом рани, прийом кінематографічного моделювання дійсності; прийом озвучування й забарвлення світу, прийом рекурсії й таке інше. Всі ці прийоми в парадигмі молодіжної естетички й стали одиницями опису в її системі.

4. Основне завдання типології - визначення закономірностей, які забезпечують жанронароджувальні властивості естетичних текстів і визначають їхню архітектоніку. Когнітивно-новітньою одиницею типологічного аналізу можуть бути наратема, есена (1 - 5 глави), слово-сполучення, синтагма, речення, фраза (4 - 5 глави), але в будь-якому випадку не випадає з уваги цілісність тексту.

Теоретична значущість дослідження визначається тим, що являє собою професійно переконливе підтвердження спрямованості сучасної науки до синтезу: органічно об'єднує культурологічний і гносеологічний аспекти з аналізом мови, слова, цілого тексту; пропонує адекватний спосіб інтерпретації сучасного авангардного прозаїчного

тексту: сприяє зближенню й взаємозбагаченню основних галузей людського пізнання - науки (лінгвістики), мистецтва (художнє слово, кінотекст, живопис) і самого життя.

Практична значущість роботи. Результати дослідження можуть знайти практичне застосування у викладанні вузівських курсів "Лінгвістичний аналіз тексту", "Стилістика", у розробці спецкурсів "Сучасний авангардний текст і його інтерпретація", "Художній твір в культурному контексті ХХ століття" та ін.

Матеріали дослідження пройшли апробацію у вигляді доповідей на наукових конференціях у Запоріжжі (1993), Луганську (1989, 1991, 1993), Харкові (1989, 1993), а також у вигляді доповідей для студентів-філологів і школярів.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з п'яти глав, вступу й висновків. Загальний обсяг дисертації 193 с. машинопису, бібліографічний список використаних джерел включає 170 назв.

З М І С Т   Р О Б О Т И

У вступі обґрунтовуються вихідні позиції аналізу матеріалу, визначаються завдання дослідження.

У першій главі ("Есема - основна розумова й образна одиниця молодіжної есеїстичної прози. Функції есеми як одиниці лінгвістичного аналізу есеїстичного тексту") обґрунтовуються когнітивна й семасіологічна необхідність такої образної категорії, як есема. Молодіжна есеїстична проза розвивається на пересіченні горизонтальної (соціальної) і вертикальної (духовної) осей творчості. Есема - результат цього пересічення, у її межах відбувається перевід предметів та явищ дійсності в ідеальний план. Есема не орієнтується на однозначні оцінки, не включає принципово нових відношень про дійсність. На відміну від міфологеми есема не володіє епічною

дистанцією, що виключає будь-яку можливість активності й зміни, а навпаки, будується в зоні образу, наленого поруч (див.: Зпльтейн М. Указ. соч. - С. 406). Есена співвідносить високе й низьке, Космос і Хаос, небо й землю, екзистенціальне й емпіричне. Будь-які предмети і явища дійсності можуть стати об'єктами есеїстичного осмислення й послужити основою виникнення есени. Мислєобраз народжується тоді, коли думка відривається від побутової сторони предмета, подіт і переходить на трансфізичний рівень синтезу й моделювання. Будь-яка периферійна точка світу може стати центральною при створенні есени.

Відмінною рисою сучасної молодіжної есеїстики є формування есени відразу на двох рівнях - імпліцитному й експліцитному. На експліцитному рівні ми зустрічаємо лише нові сигнали підтексту, які дозволяють ввести останній у свідомість читача і дають ключ до декодування авторського замислу. Змістове навантаження переноситься на імпліцитний рівень, що, з одного боку, викликано неприйняттям мовного фетишзму, ідеологізованого слова, недовірою до вимовленого слова і з другого - намаганням до образності, діалогічності). Формування есени на двох рівнях служить основою для розширення семантики мовних одиниць, збільшення ступеня їхньої невитраченості, що можна оцінити як спробу осягнути суть трансфізичного, виразити неказанне, розсунути ∞ і світу, який пізнається й відчувається. Запропоноване автором есеїстичного тексту зверхузагалювання, припускає асоціативність, напругу читачької думки. Постколінгвістична природа підтексту служить основою формування в свідомості читача мислєобразу, паралельного авторському. Підтекст - спільна зона автора й читача, в якій вони виступають співавторами. Підтекст став певним способом мислення, життя й творчості: есеїсти намагаються самооб'явуватися й об'явувати іншу особистість

через співвідношення виновленого й невиновленого слова, позначеного й позначуваного в тексті й особистості. Ось деякі приклади мислєобразів, які зустрічаються в молодіжній есеїстиці: "земной шар из папье-маше" (М. Резин), "храм изнутри" (В. Нарбікова), "город-чудовище" (В. Нарбікова, М. Резин), "черные дыры мира" (В. Сазанович), "кактус, обмотанный колючей проволокой" (М. Якимчук).

Друга глава ("Концепція світу в молодіжній есеїстичній прозі") присвячена опису своєрідної картини світу, яка склалася в молодіжній есеїстиці, і її втіленню в просторі мови. Есеїстичний ракурс бачення світу сполучений з виходом у сферу трансфізичного, спробою оцінити реальність із позицій макрокосму. Семантика молодіжної есеїстичної прози визначається умовами ментальності, яка змінилась, зломом аксіологічної парадигми, розриванням зв'язків між позначеним й позначуваним, змістом і словом, суттю й річчю. Ці соціолінгвістичні процеси послужили основою формування своєрідної картини світу, представленою системою 'внутрішній світ особистості - дійсність - макрокосм'. Компоненти цієї системи взаємопроникливі: семантика внутрішнього світу суб'єкта може розширюватися до рівня непізаного макрокосму, а семантика дійсності сприймається як його окремія виява.

Основою розвитку фабули есеїстичного твору залишається дисгармонія внутрішнього світу особистості й реальності, макрокосму. Кожна периферійна особистість дійсності, залишаючись один на один із Космосом, стає центральною в контексті Всесвіту. Макрокосму й внутрішньому світу особистості властива невизначеність і непізаність, що свідчить про їхні безмежні когнітивні можливості, повноту відчуття і в той же час неможливість висловити їх природними засобами мови. Таким чином, невизначеність ми пов'язуємо з трансцендентністю есеїстичного мислення. Поділена семантика кадру вира-

жає спільність концепції світу письменників-есетстів, їхнє намагання відтворити "пластинну картину світу" (Поляков М. Вопросы поэтики и художественной семантики. - М.: Советский писатель, 1986. - С.42), яка володіє нодусами реально існуючого макрокосму й "видимістю незаданості, випадковості, безпосередності, самостійності" (Там же). Змістовий компонент 'дійсність' має в есетстиці негативну конотацію й сполучається з екзистенціалами 'печаль', 'одинокість', 'смерть', 'дисгармонія', 'несумірність', 'беззаконня', 'безпорядок'. Семантика світу визначає ієрархію розвитку розповідного сюжету, в якому змістоутворюючу функцію виконують периферійні об'єкти дійсності. В них актуалізується ненормативний компонент, семантика поповнюється елементом парадоксальності, що служить основою переводу емпіричних об'єктів дійсності в екзистенціальний план.

Найбільш підлягає процесу дезінтеграції внутрішній світ особистості. Намагання "зняти" стан фрустрації й "екзистенціального вакууму", в якому перебуває ліричний герой есетстики, звертає увагу авторів на інтенціональні світи. Між світом реальним і нисливим ("інтенціональним") немає неперехідної межі: вони взаємопроникаючі, взаємодоповнюючі. Особистість реалізує в інтенціональних світах свій унікальний смисл. На рівні тексту процес існування в інтенціональних світах виявляється в моделюванні різних художніх реальностей.

Ланкою, яка пов'язує всі компоненти світу, є ірреальний персонаж, семантика якого припускає оцінку дійсності з позицій трансфізичної реальності.

Визнання багатомірності світу, досягнення його семантики художніми засобами тексту дозволяє говорити про встановлення нових зв'язків між сутностями і є основою "наукової" поетичної мови - художнім засобом відтворення "фізичної" світу. "Наукова" поетична

нова підтримує пріоритет художнього пізнання світу, оскільки надає можливість сполучити наукові відомості про світ та його образне сприйняття.

Третя глава ("Про концепцію часу й простору в молодіжній есеїстичній прозі") описує категорії часу й простору в молодіжній есеїстиці.

Категорії часу й простору в молодіжній есеїстиці семантичні. Вони є основними субстанціями в художньому засвоєнні світу. В своїй унікальності й значимості координати внутрішнього світу особистості прирівнюються до просторово-часової організації Всесвіту. В цьому контексті есеїстика осмислює опозицію "час-Вічність", перемодельє усі іпостасі часу (стискуваність, відносність, умовність), виявляє смислові коди, які пояснюють мету, семантику людського життя в контексті вічності. Тому лінійне розгортання в часі людської долі молодіжна проза оцінює іронічно. Авторів цікавить питання розвитку "Я" особистості в часі, що сприяє новаціям в оформленні тканини тексту: традиційний хронологічний час у молодіжній есеїстиці відсутній, його замінюють події часткового порядку, текст набуває інваріантність щодо обертання часу. Тим самим новаторськи вирішується проблема кінцевого в нескінченному: відтворюючи семантику Вічності, кінцевий есеїстичний текст постійно апелює до неї, стає її частиною й у той же час включає Вічність як філософськи значущу категорію.

Стверджуючи багатомірність світу, есеїстична проза намагається досягти його унікальності і створити образ "багатомірного Всесвіту" (Андреев Д. Роза Мира. - М.: Руссико, 1991). "Она все понимала. Она понимала. Что скоро мы расстанемся с ней навсегда. И в разных мирах. В разных измерениях. В разных Вселенных. Мы одинаково будем расплываться за свою вину (О. Сазанович. Тристанэ): "Что приеми-

рвет с этой жизнью — это свет дерев. Люби деревья! В других мирах их не будет" (М. Якимчук. Прогулки с Ляо-саном, или Страдания Белоношные); "...потому что в ноябре дни короче и стихи короче, а ночи длиннее, — и сны длиннее" (В. Нарбікова. Великое кня...); "...а кто знает, сколько измерений в темноте: точка и линия? линия и площадь? площадь и объем?" (Там же).

Мислєвобраз простору, який складається в молодіжній есеїстиці, відірваний від дискретного й абстрактного існування його об'єктів. За свогім художнім оформленням і сприйняттям читачами він наближується до простору живопису й абстрактного кіно, де ієрархія елементів не є ні обов'язковою, ні систематичною. Функція рани і "простір, який обертається", — ось конкретні особливості молодіжної есеїстики, які зближують її з іншими видами авангардного мистецтва. Семіотичну функцію пристрою наведення і фокусування, розташованого між глядачем і відображенням, виконують дзеркало, вікно, поріг, замкова щільна, двері. Ці локальні компоненти наводять фокус на світ ірреальний, потрапити в який герої можуть, лише подолавши дані перепони (рани). Функція "простору, який обертається", в молодіжній есеїстиці нагадує властивість фігуративного живопису: створення опису однаково значущого при всіх положеннях полотна, яке обертається. Автор-есеїст теж "обертає" текстовий простір, повертає його до героя різними боками (реальностями), заповнені предметами-символами, доводячи, таким чином, до досконалості відповідність героя й простору.

Когнітивною основою формування есеїстичного сюжету є опозиції 'верх — низ', 'небо — земля', 'простір внутрішнього світу особистості — простір макрокосму'. "Емпіричне небуває метафізичний статус і/або екзистенціальний статус, виявляється прямим вираженням структури Світу або людського існування" (Леонард В. Й. От синтаксис-

са к слову и далее ("Котлован" А. Платонова) // Семіотика и інформатика. - М., 1990. - Вып. 30).

Глава четверта ("Жанрові ознаки сучасного прозаїчного тексту, які виявляються на рівні синтаксису") присвячена нетрадиційним засобам вираження в художньому тексті аномалій зоренісного світу. Традиційні графіко-синтаксичні засоби не можуть адекватно виразити дійсність, яка руйнується. Ними виділені такі синтаксичні особливості естетичного тексту: ненормативне розширення спектру валентностей слова й речення; особливо семантично значущий перехід одних частин мови в інші синтаксис "потіку свідомості" й перерваний синтаксис; пріоритет невластиво-прямої й невластиво-авторської мови; відносна свобода в графічному виконанні творів (перерваний рядок, відсутність заголовних букв і розділових знаків, графічного розрізнення реплік діалогу й т. д.). Синтаксис естетичної прози підкреслено семантичний. Всі перераховані синтаксичні особливості молодіжної естетики є результатом своєрідного бачення світу. Дезінтеграція валентних сполук слів і речень, сильних позицій тексту - результат відбиття деавтоматизованої дійсності, яка руйнується. Перевиснаклення цільових, причинно-наслідкових відношень, відношень однорідності відбиває зміни шкільних зв'язків у світі й свідомості сучасної людини. Атрибути реального світу в силу своєї емпіричності не можуть сполучатися з інтенціональними світами. Тому зв'язки, процеси, об'єкти дійсності подані в тексті надлишковою мотивацією негативної конотації, реченими й наративними структурами, які втілюють життя ідентифікацію, заміняють синтаксичні структури і семантикою позитивної екзистенції. Аграматичне заповнення валентних зв'язків, невизначеність синтаксичних структур, асиметрія мовного знака демонструють невизначеність внутрішнього світу героя й трансфізичної реальності. Молодіжна естетика, як і

єся авангардна література ХХ століття, вишукує нові форми моделювання внутрішньої мови. Ця тенденція пояснюється інтересом сучасних авторів до внутрішнього світу особистості. Внутрішня мова сприяє реалізації "Я" суб'єкта. Сполучення зовнішньої мови й аутокомунікації, змішування типів свідомості визначають складність позиції автора. Есеїстична проза вклинилась у процес, розпочатий літературою ХХ століття, - в розробку прийомів відтворення світу, пропущеного через індивідуальну свідомість. Художнє зображення динаміки художньої мови, моделювання "потoku свідомості" й перерваної думки ("рубаний синтаксис") - характерні ознаки типу прози, який досліджується. Семантичні особливості ліричного героя, що реалізуються на рівні синтаксису, дозволяють визначити персонажа есеїстики як "річ-у-собі".

Когнітивні особливості молодіжної есеїстичної прози дозволяють зробити висновок про заміну принципу істинності висловлювання принципом широти, що на синтаксичному рівні виявляється в таких наступних характерних особливостях смислу речі: розкладі її суті на істинну й помилкову цінності, надлишковій мотивованості, нанизванні характеризуючих прикметників, іменуванні предмета не прямо, а описово.

Семантична надмірність, нові текстові зв'язки між офіційною лексикою й різними тематичними групами, валентні аномалії, підміна принципу точності семантичною невизначеністю синтаксичних конструкцій - своєрідне виявлення протесту проти прийнятих світоглядних настанов і дійсності, яка руйнується. Семантизація частин мови, дезінтеграція сильних позицій твору спрямовують сприйняття читача до підтексту: читач стає співавтором твору й намагається вичленити істинні смисли на імпліцитному рівні. Когнітивний підхід до дослідження есеїстичного тексту демонструє динамічність есеїстичної думки, її спрямованість від явища до суті, від конкретного

до абстрактного, від фізіологічного до ментального, від зовнішнього до внутрішнього, що на рівні синтаксису реалізується в переході від мови для інших до аутокомунікації, від значення до стилу, від слова до мислєобразу. Цей процес зворотний, що дозволяє локалізувати есену на будь-якій частині тексту — від аномальної валентності до наративної структури.

Перевага аутокомунікації дозволяє говорити про зближення цього типу прози з поезією за такими параметрами: відношення до слова (поряд із фразою) як до конструктивного елемєнту смислу, невизначеність віднесення ознаки, асиметрія між синтаксичним зв'язком і семантичними відношеннями, формування образу ліричного героя через моделювання внутрішньої мови, оформлення найбільш напружених ділянок тексту у верлібр.

Матеріали, запропоновані в главі, як уявляється, підтверджують одне з основних положень сучасної лінгвістики, сформульоване І. І. Ковтуновою, яке в однаковій мірі може бути віднесене як до поезії, так і до прози, і стверджує, що чинало нових семантичних функцій, викликані зміною картини світу, поновленням постійного погляду на світ, появою нових постійних світлє, у значній мірі лягли на плечі граматики (див.: Ковтунова І. І. Принципы неполной определенности формы его грамматического выражения в поэтическом языке XX века // Сб.: Очерки истории языка русской поэзии XX века: Грамматические категории. Синтаксис текста. — М.: Наука, 1993).

П'ята глава ("Лексична система молодіжної есеїстичної прози як значуща частина метамови культури") описує вияв парадоксальності есеїстичного мислення на рівні лексики. Метасемантика світу й особистості закріплюється через процес іменування, слова-концепти й ексистенціали, когнітивні особливості яких реалізуються в "структурі"

рі оповіді. Предметом есеїстичного осмислення залишаються сутності аномальні, ненормовані, або традиційні об'єкти в їх новій, парадоксальній іпостасі. Стереотипна свідомість й суспільства есеїстика протиставляє спробу трансцендування за рамки емпіричної реальності, намагання до іншого типу існування. В цьому контексті можливе перебудовування традиційних когнітивних опозицій 'небо - земля', 'космос - хаос', 'високе - низьке'. Внутрішній світ особистості об'єднується в цих двоєдностях із компонентом 'високе' і включається до опозицій за такими схемани: 'небо - внутрішній світ особистості - земля', 'космос - внутрішній світ особистості - хаос'. Подібне формування опозицій служить основою дезінтеграції тематичних комплексів, які традиційно склалися.

Видима безсмітність молодіжної есеїстики зумовлена не процесуальністю фабули, а актуалізацією когнітивних відношень екзистенціалів і концептів. Молодіжна есеїстика використовує значною мірою концепти й екзистенціали з негативною конотацією, що відповідає стану "екзистенціального вакууму" сучасної особистості. Екзистенціали 'печаль', 'одинокість', 'смерть' формують семантику сучасного світу. Слова-концепти, екзистенціали, імена з негативною конотацією в смисловому відношенні більш глибокі, ніж лексери з конотацією позитивною. Саме негативна конотація фіксує аномальне положення справ-у-світі, співвідносить з ним новий універсум і відповідає екзистенціальності мислення есеїстів.

Процес іменування розвивається в молодіжній есеїстиці двома шляхами: від часткового до загального (багатоступеневий синтез найбільш значущих ненормованих семантичних компонентів - від актуалізації екзистенціального смислу речі до вищленення її метасмислів); і, навпаки, відсутність у будь-якого об'єкта унікальності приводить до актуалізації численності його ненормативних властиво-

стей. Процес іменування може або рекурсивно переосмислювати вже існуючі назви ("И э в е с т н я к. Новое слово из прошлого он принял терпеливо" - Т. Таїганова), поновлювати зв'язок між позначачим і позначуваним, або створювати нові оригінальні іменування ("кані-люди" - О. Басиров, "клепта", "жизнь-изм" - Омар Рифат, "мнунто-мет" (день) - М. Яценчук). Есеїстика переосмислює архетипові концепції ('небо - земля', 'сон') і створює оригінальні кенотипи ("стара річ", "дім", "закрива мілина", "черга" й та ін.).

Процес іменування як частина процесу пізнання будується на опозиціях, виділенні полярих граней людського буття. Ненормовані явища, які є основним предметом есеїстичного роздуму, набувають в типі прози, який досліджується, прямот номінації, що відповідає принципу глибинної сповідальності, який пред'являється до сучасної літератури.

Сучасна есеїстична проза екзистенціальна. Екзистенціалі є концептуально значущими художніми категоріями, що формують сюжет молодіжної есеїстики і визначають її стилеві особливості. Есеїсти переживають своє буття-в-світі, досягають екзистенцію світу в її протиріччях. Нові когнітивні відношення екзистенціалів, які склалися в молодіжній есеїстичній прозі, моделюють нову (поновлену) картину світу.

Звернення молодіжної есеїстичної прози до концептуальної системи пов'язане з цілісною системою культури. Картина світу, яка створюється молодіжною есеїстикою, глибоко унікальна і постійно оновлюється. Цьому процесу сприяють слова-концепти, які є не тільки носіями культурної традиції, але й фіксують нетрадиційність, парадоксальність есеїстичного мислення.

Обширний світ концептів, який склався, відповідає системі цінностей, що будується на опозиціях, в яких особливу значущість на-

буває розмовно-просторична лексика як якась лексичне втілення реалій дійсності.

Смислові категорії, які розглядаються, передбачають синхронно-діафонний шлях розвитку: вони перетворюють традиційні значення, тематичні комплекси в залежності від часового й соціального контексту. Але інваріантні семантичні ознаки цих смислових категорій залишаються не порушеними, що дає можливість говорити про те, що вони формують метанову сучасну молодіжну естетичну прозу.

У висновках результати дослідження синтезовані й подані у вигляді тенденцій, закономірностей, які проявляються в сучасній молодіжній естетиці й зумовляють її жанрову цілісність. Названо їх.

1. Новий тип розповіді, який в основних своїх положеннях зближується з ліричним поетичним розвитком подій, як правило, відсутній, для естетичного тексту характерні множинна референція, пересічення реального та ірреального світів, змішування сфер автора, оповідача й персонажа, пріоритет автокомунікації, відтворення образу ліричного героя.

2. Зростання ролі есею як значущої образної й розумової категорії та однації аналізу. Есею передбачає високий ступінь синтезу, оскільки концентрує в своїй семантиці авторські уяви про світ. Есею розвивається й оформляється відразу на двох рівнях - у тексті й підтексті, синтезує досвід думки, життя в досвід почуття.

3. Використання нетрадиційних художніх розповідних засобів, які адекватно виражають семантику зовнішнього світу й аномалії суспільства, життя. Закріплення цієї семантики на рівні синтаксису процесом іменування, екзистенціалами, концептами. Рекурсія стала в молодіжній естетиці одним з основних художніх засобів сполучення часових і культурних пластів. Авторі-естети перемодельовують не тільки традиційні архетипи, але й семантику видатних творів усіх

галузевій метакulturі: літературі, музиці, живопису, кінематографі і навіть скульптурі. Молодіжна есеїстична проза загострено сприймає зміни зовнішнього світу, перемодельовує відношення, які склалися традиційно. Відбувається процес конденсування нових властивостей в організації прозаїчного тексту, які формуються на стику мистецтв, що перетворюють саме поняття виразних засобів у прозі. Сучасна есеїстика відповідає стану культури й намагається виразити процеси дезінтеграції та асиметрії, які протікають у світі, суспільстві, особистості, засобами мови.

4. Зближення молодіжної есеїстичної прози з іншими видами мистецтв. Синкретизм есеїстики робить її відкритою зоною для взаємодії з іншими видами мистецтва: поезією, кінематографом (монтажний принцип організації), живописом (фіксованість точки зору, функція рами, "простір, який обертається", актуалізація властивостей матеріалу — слова, синтаксичної конструкції, графіки), музикою (створення музичних есем, використання звукопису як експресивного засобу).

5. Композиційна єдність молодіжної есеїстики як одна з умов формування жанрової цілісності. Композиційну будову молодіжної есеїстики відрізняють такі ознаки: її частини "підганяються" одна до одної нещільно, сильні позиції тексту часто бувають зруйновані, смислові співвідношення структурно й когнітивно значущих одиниць послаблені, що порушує синтагматичну єдність тексту. Це, в свою чергу, порушує комунікативну логіку творів. Дезінтеграційні ознаки есеїстичного тексту припускають наявність єдиного комплексу засобів зв'язку, який підтримує цілісність твору; актуалізація когнітивних властивостей підтексту есеї, які є індексами смислу як для окремого твору, так і підтримують єдність стратегій авторів у ряді текстів; відтворення різних інтенціональних світів; присутність у

тексті ліричного героя й ірреального персонажа; категорії часу й простору, які моделюють багатомірність світу на рівні тексту; опозиції й співположення ексистенціалістичні та слів-концептів; процес іменування; оригінальна авторська етімологія.

7. Авангардні ознаки молодіжної есеїстики. Автори самі усвідомлюють нестандартність своїх творів і вплив опозиції 'норма - аномалія', тому і визначають свій жанр авангардної О. Басирова - "странная повесть" (Яйцо), Д. Данилова - "сны" ("Сны"), Омар Рифат Бек Мансур - "рискованный русский текст" (до ресторанов Парижа - лягушки поют о любви на своем языке), О. Сазанович - "печаль" ("Тристана"), Т. Тайганова - "записки из мусорного ящика" ("Красное сафари на Желтого Льва") та ін.

Всі розглянуті нами у дисертації, яка реферується, твори відзначаються "позажанровою" семантикою й розвиваються на стику авангардної й традиційної літератури. Але вони корелюють один з одним за зазначеними нами типологічними закономірностями, що й дозволяє нам зробити висновок про жанрову єдність молодіжної есеїстичної прози.

Основні положення дисертації викладені в таких роботах:

1. И статья немножечко актеров // Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР: Радянська школа. - 1988. - №11. - С.12-13.

2. Она была поэтом // Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР: Радянська школа. - 1989. - №6. - С. 23-27.

3. Композиционно-стилистические особенности молодежной эссеистической прозы и лингвистический анализ нарративных структур // Стилистика русского языка: творческий и сопоставительные аспекты. Материалы VI научной конференции по проблемам семантических исследований. Часть III. - Киев-Харьков, 1993. - С. 66-67.

4. Культурологические позиции автора "Толкового словаря живого великорусского языка" (о некоторых подходах к оценке obscene лексика) // Два крыла духовности. Материалы научной конференции, посвященной творческому наследию В. И. Даля и Б. Д. Гринченко. Луганск. 1993. - С. 17-18.

5. Эссенциальная проза (к проблеме эволюции жанра) // Література і історія. Тези доповідей і повідомлень Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Запоріжжя, 1993. - С. 226-229.

6. Молодежный сленг в аспекте проблем психологии и лингвистики // В сб.: Структурно-семантический анализ единиц актов речи. - Тула, 1993. - С. 103-107. деп. в ИНИОН РАН (N 47890 от 13. 04. 93).

7. О комплексном подходе к проблемам культуры речи и культуры общения в школьном курсе русского языка // В сб.: Материалы к изучению русского языка. - Тула, 1993. - С. 128-134. - Рукопись деп. в ИНИОН РАН (N 47886 от 13. 04. 93).

8. Отражение эссенциального мышления в структуре произведений "молодежной прозы" // В сб.: Единицы восточнославянских языков: структура, семантика, функции. - Тула, 1993. - С. 324-330. деп. в ИНИОН РАН (N 47889 от 13. 04. 93).

9. "Крутые" слова. Лингвопсихологические особенности молодежного сленга. - Відродження: Радянська школа. - 1994. - №. С. 73-74.

Компанцева Л. Ф. Современная молодежная эссеистическая проза как новый повествовательный тип (когнитивно-языковой подход) // Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10. 02. 01. - русский язык. - Луганск: Луганский педагогический институт им. Т. Г. Шевченко, 1995. - Рукопись. - 193 с.

Диссертация защищена в Харьковском государственном университете в 1995 году.

В работе рассматриваются проблемы описания лингвopsиxологических свойств молодежной эссеистики, позволяющих сделать вывод о ее жанровом единстве и архитектурной целостности, соотнести концепцию мира, сложившуюся в этом типе прозы с языковой картиной мира.

Kompantseva L. F. The modern youth essayistic prose as a new narrative type (the cognitive-linguistic approach) // The thesis for getting a Candidate degree (Philology) - 10. 02. 01. - the Russian language. - Lugansk: the Lugansk State Teachers' Training Institute named after T. G. Shevchenko, 1995. - Manuscript. - 193 p.

The thesis is defended at Kharkov State University in 1995.

The thesis puts the problems of the discription of linguo-psychological characteristics of youth essayistic prose. These problems allow to draw a conclusion about the genre unity and architectonic integrity of youth essayistics, to correlate the conception of the world which has been formed in this type of prose with the linguistic picture of the world.

Ключевые слова: эссеизм, нарративизм, рекурсия, аномальная валентность, синтаксис потока сознания, прерванный синтаксис, "вращающееся" пространство, функция раны, фрустрация, "экзистенциальный вакуум".

Ключові слова: есеїзм, нарративізм, рекурсія, аномальна валентність, синтаксис потоку свідомості, перерваний синтаксис, "простір, який обертається", функція рани, фрустрація, "екзистенціальний вакуум".

Підписано до друку 14. 02. 95. Формат 60x84/16. Папір друкар.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 1,2. Тираж 70 прим. Замовлен-
ня 1007.

Обласна друкарня, 348040, Луганськ, вул. Ватутіна, 89а. Тел.:
55-18-64, 55-31-55.

AB 32.127

AB 32.127